

Balassa Bence
A WÖRTHI CSATÁTÓL¹ AZ EKEVAS² -IG...

„Plótinosz barátjává fogadott egy római szenátort, aki szélnek eresztette rabszolgáit, szétosztotta vagyonát, s mivel semmije sem maradt, barátainál hált és étkezett. Ez a szenátor „hivatalos” szempontból megtévelyedett ember volt, példáját bizonyára nyugtalanítónak tartották, mint ahogy csakugyan az is volt: egy szent a Szenátusban... De micsoda jel volt a jelenléte, már a pusztá lehetőség is! A barbárok hordái már közelegtek...”

(E. M. Cioran)

„A vetést szántás előzi meg. Termőre kell fordítani azt a földet, amely a metafizika országának elkerülhetetlen dominanciája miatt szükségképpen ismeretlenségben maradt.”

(M. Heidegger: Nietzsche mondása:
„Isten halott”. Rejtekek)

Ez az írás egy hosszabb dolgozat része, amely a Nietzsche munkásságára vonatkozó legfontosabb karakterjegyek felvázolására tesz kísérletet. Igyekszik amellel érvelni, hogy lelki alkata, egyénisége, és személyes gondolkodói típusa, valamint ezek következményei szerves egységben állnak, tehát nem különíthetők el élesen az írásaiban kibontakozó filozófiától.³ A dolgozat megpróbálja bizonyítani, hogy a

---

¹ Nietzsche maga utal az *Ecce Homoban* arra, hogy a *Tragédia*-könyvet a wörthi csata ágyúörgése közben kezdte el írni, amelyben, mint svájci állampolgár, önkéntes szanitéként vett részt. in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (65. oldal)

² Az első bayreuth-i ünnepi játékok heteiben vagyunk, és Nietzsche, miután egy „*végzetes távirattal*” kiment magát Wagnernél, megszökik... „... és *Zsebkönyvembe, 'Ekevas' cím alá, időnként följegyeztem egy – egy mondatot, néhány kemény pszichológiai megjegyzést. Ezek a mondatok talán föllelhetők az 'Emberi, túlságosan is emberi' című írásomban is.*” in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (79. oldal)

³ „*Ahogy az már a Kierkegaardhoz való feltűnő közelségéből kitűnik, Nietzsche ahhoz az egzisztenciális filozófustípushoz tartozik, akire különös mértékben találó az a Fichte-féle megfogalmazás (Vö. J. G. Fichte: Első bevezetés a tudománytanba), miszerint a filozófiai rendszer megválasztása a filozófus emberi struktúrájától függ.*” E. Biser: *A destrukció szándéka*. in: *Ex Symposion. Nietzsche különszám*, 1994. Ex Symposion Kiadó. Veszprém, 1994. (79. oldal).

Nietzsche recepció felosztásában leggyakrabban azonosított három alkotói periódusra jellemző arculat nem tekinthető merev elkülönülésnek. Ehhez a módszert elsősorban a tudás, az esztétika, végül a morál nietzschei koncepciójának a metafizika kritikájával megfogható, azzal összefüggésben álló tételeinek elemzése szolgáltatja. Érvelésünk alapján a nietzschei „feladat” véghezvitelére az egyes kulcsmotívumok egymással összefüggő evolúciós rendszert alkotnak, és húzódnak végig az életmű korszakain. Ez pedig a gyanúpszichológia karakterévé emelt *támadás*. Támadás, és harc a túlságosan is emberi metafizika által meghatározott bölcséleti horizont, a hagyományos, a közmegegyezésből, azaz a megismerés egyetemes történetének idealista alapkarakteréből származó értékítéletekkel. Az átértékelés ciklusa a *Tragédia-könyv*ben veszi kezdetét, és nem a késői korszak, a '80-as évek közepe-végének lázas munkamániájában hirtelen felbukkant koncepció, erre a *Bálványok alkonya* egyértelmű utalást tesz.⁴

Nietzsche alkati ellenkezése minden rendszerrel, a filozófiát megnyomorító szisztematikussal szemben, ti. az, hogy a filozófia eleve rendszerként hozza létre saját tárgyát, már tetten érhető a korai, „romantikus” korszak görög tárgyú ismeretkritikai írásaiban, hogy továbbfejlődve egyre markánsabban álljon ki magáért a művészetelméleti, metafizika-kritikai, legvégül az érték-átfordítás filozófiájában. A legtöbbször enigmatikus, rendkívül rétegzett és tömör kifejezésmód, az aforizmák és töredékek rendszere nem Nietzsche fegyelmeztelenségének, vagy restségének tünetei, hanem a filozófiai perspektívakeresés formai velejárói. Arról adnak hírt, hogy Nietzsche milyen mélységekig élte át a filozófia totális identitáskriziseként saját gondolatait a filozófia tárgyáról, módszeréről, kifejezési alakjáról, hatóköréről. Jól azonosítható, világos és erős szándék, egyrésztől minden szisztematikusság, bölcséleti béklyó elutasítására, másrészt a tömörségre, a kifejezés radikális kompaktságára irányuló vágy az oka. Megtalálni a perspektivizmus, az átértékelés egyedül méltó nyelvi struktúráit, kifejező közegét, úgy, hogy a jelentés konzisztenciája még éppen ne sérüljön, és új, merev kánon – rendszer – se szülessen általa. Đurić ezt pontosan azonosítja⁵ a *Bálványok alkonyának* végén; „... *becsvágyam ez: tíz mondatban elmondani, amihez másnak egy egész könyv kell.*” Technológia, azaz a kifejezés apparátusa, és a mondanivaló tartalma így kapcsolódik szerves egésszé, melynek elemei kölcsönösen feltételezik, és erősítik egymást, sőt, a másik nélkül nem is lennének értelmezhetőek.

⁴ „Ekképp érem el újfent a helyet, amelyről elindultam egykor – *első érték-átértékelésem a Tragédia születése volt: ezzel helyezem magam vissza arra a talajra, amelyből akaratom és képességeim sarjadnak elő- én, Dionüszosz, a filozófus utolsó tanítványa- én, az örök visszatérés hirdetője...*” in: F. Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (kiemelés tőlem)

⁵ Mihailo Đurić: Nietzsche filozófiaművészete. in: Ex Symposion. Nietzsche különszám. 1994. Veszprém, Ex Symposion Alapítvány. Veszprém, 1994. (62. oldal).

A metafizika fogalmának feltárására, Nietzsche metafizika-értelmezésének megragadására elsősorban Heidegger vonatkozó szövegeinek segítségével hívásával teszünk kísérletet. A platóni ideatan bornírt pesszimizmusa szolgál kétezer éve a nyugati metafizika organikus megalapozásául, mintegy átítatva azt, vagy még inkább gazdatestként használva. De ez a metafizika, amit Nietzsche metafizikaként értelmezett, nem lehet a metafizika valójában, legalábbis nem a heideggeri meghatározás szerint, mert a gyökeres átfordítás révén megfordítható, és meghaladható, létezik valamiféle rajta kívül elgondolható pozíció. A „valódi”, vagy meta-metafizika azonban, abban az értelemben, ahogyan Heidegger elénk tárja, nem „haladható meg,” mert a szubjektum egzisztenciájához kötött. Nem egy kategória, hanem a *Lét* filozófiai oka, maga a dolgok „jelenválóléte.”⁶ Ez a befogadás, befogadhatóság problémájának hierarchikus elgondolásával függ össze. Sikerre vihető-e egy nulláról felépített, mindennel szembemenő megismerés és igazságkonceptió, pusztán a dionüszoszi extázis, a test tapasztalata, azaz az ész és az érzékek organikus összefüggésének újra-feltárása által? Ennek ereje a képeknek és hasonlatoknak az aforisztikus stílusjegyekkel való ötvözése során mutatkozik meg igazán. Đurić, némileg Heideggerrel vitatkozva, aki nem tartja elképzelhetőnek a metafizika „meghaladását” még Nietzsche számára sem, ebben egyértelmű, és gyökeres filozófiai fordulatot lát. „Nietzsche már első pillantásra összehasonlíthatatlanul radikálisabb gondolkodó benyomását kelti, mint Hegel.”⁷

A metafizika kritikája, mint a megfordított igazságkonceptió, vezérfonalként torkollik az átértékelés-ciklus morálkritikai végkifejletébe, amely egyúttal az európai metafizika végállapotaként is leírható. Heideggerrel szólva, felületes pillantást vetünk arra a földre, amelyet Nietzsche termőre próbál fordítani, a metafizika országának dominanciája ellenére.

Nietzsche már 1875 nyara óta tartó, kezdetben lappangó, később egyre markánssabb perspektíva-keresése 1878-ban, az *Emberi, túlságosan is emberi* megjelenésével, (amely könyvét az *Ecce Homoban* plasztikusan egy „válság emlékművéként”⁸ azonosítja) illetve a Wagnerrel való végleges szakítás után⁹ a metafizika tagadásával, annak a saját filozófiai gondolkodásából történő totális léptékű kisöprésének kísérletével ölt szilárd, felismerhető alakot. Az átértékelés, a „gyökeres átfordítás”¹⁰ univerzális igénye, mint program, ekkor még nem kidolgozott, de a

⁶ Id. M. Heidegger: Mi a metafizika? in: „...Költőien lakozik az ember...” – válogatott írások. T-Twins Kiadó/Pompeji. Budapest, Szeged. 1994. (32. oldal).

⁷ Mihailo Đurić: *Nietzsche és a metafizika*. Prosveta, Beograd, 1984.

⁸ „Az 'Emberi, túlságosan is emberi' egy válság emlékműve.” in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (77. oldal).

⁹ 1878. május: Nietzsche utolsó levele Wagnerhez, az *Emberi, túlságosan is emberi* című műve kíséretében.

¹⁰ Id. Heideggernél. in: M. Heidegger: *Rejtektutak*. Osiris Kiadó. Budapest, 2006. (183. oldal)

perspektivizmus koncepciójának „*antimetafizikus sajátossága*”¹¹ már felfedezhető. Ezt a folyamatot Nietzsche az önmaga iránt érzett „*türelmetlenség*” elhatalmasodásával írja le; úgy érzi, elfecsérelte eddigi idejét, és a „*porlepte tudományoskodás kacatjai rengeteg dologról elvonták a figyelmét.*”¹² Ebben az ideológiai-kritikai háttérküzdelemben, amelynek során Nietzsche majd újra meg újra nekifeszül, hogy érvényes módon föltárja és bevezesse a filozófiába az 'érték' és az 'igazság'¹³ általa elgondolt fogalmát, rettenetes erőfeszítés nyilvánult meg. Ezt az erőfeszítést, ahogyan majd láthatjuk, nem pusztán bölcséleti természetű, szellemi tényezők, hanem az élethelyzetek megélésének sajátos pszichológiai kényszere hozta magával. Elég csak arra a kezdetben hihetetlenül masszív kötődésre és beágyazottságra gondolnunk, amely Nietzscht, akinek a közismert, de találó kifejezéssel szólva tulajdonképpen nem is a német, hanem a *Zene* volt az anyanyelve,¹⁴ Liszt és Wagner világához kapcsolta. Gondolatvezetése mindvégig őrizte egyrészt enigmatikus – „*titokmániás*”, másrészt „*zeneorgiasztikus hajlamát*”.¹⁵ És ez érthető is, hiszen a zene, mint a *beavatott-ság* allegóriája,¹⁶ mindennél fontosabb volt Nietzsche számára.¹⁷ „*Az igaz világ: zene. A zene az irdatlan. Mikor hallgatjuk, a léthez tarto-*

¹¹ Vö: Az élet óramutatójáról c. aforizma elemzésével, in: Biczó Gábor: A morál és az igazság „halála” c. tanulmányában. <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/frabiczo.html>

¹² „*Türelmetlenség kerített hatalmába, türelmetlenség önmagam iránt; beláttam, legfőbb ideje, hogy önmagamra eszméljek. Egyszeriben örületesen megvilágosodott előttem, mennyi időt elpocsékoltam...*” in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (79–80. oldal).

¹³ Ezen a ponton mindenképp érdemes Deleuze koncepciójának („*Nietzsche legáltalánosabb terve az, hogy az értelem és az érték fogalmát bevezesse a filozófiába.*” in: G. Deleuze. *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány Kiadó és Holnap Kiadó. Budapest, 1999. 13. oldal.) észbentartásával pillantanunk Nietzsche szellemi törekvésére, amennyiben igazat adunk abban, hogy az igazság és az érték újradefiniálásának imperatív igénye hűsbavágó a nietzschei általános genealógia szempontjából.

¹⁴ in: Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Budapest, 1938. (12. oldal).

¹⁵ Vö: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó. Budapest, 2002. (149. oldal).

¹⁶ Vö: Nietzsche 'Önkritika kísérletével' *A Tragédia születéséről*, 1886-ból: „*...szerfelett biztos az igazában, ezért aztán felülemelkedik a bizonyításon, egyáltalán, kétkedik a bizonyítás helyénvalóságában, lévén a beavatottak könyve, lévén 'zene', mely azoknak szól, akik eljegyezték magukat a zenével...*” in: F. Nietzsche: *A tragédia születése*. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2007. (7–8. oldal). /kiemelés tőlem/

¹⁷ „*Mindaz (...), ami zenei relációkkal egyáltalán nem ragadható meg, valósággal undort és megvetést (...) kelt bennem. És ahogy visszatértem a mannheimi koncertről, csakugyan azt a különös, felfokozott, másnapos irtózatot éreztem a hétköznapi valóságtól: ugyanis egyáltalán nem tűnt már valóságosnak, hanem merőben kísértetiesnek*” – írja Erwin Rohdénak Baselből, miután Mannheimbe utazott Wagner-zenét hallgatni, ráadásul Wagner

zunk (ti. nem különbözünk a léttől.) *Nietzsche így élte át. Azt szerette volna, ha soha nem marad abba.*¹⁸ A zene, a német zene két XIX. századi óriása pedig Nietzsche számára egyértelműen Liszt és Wagner voltak, ezért a kapcsolódás evidens módon adódott hozzájuk. Olyannyira evidencia volt számára a zenei módon való gondolkodás, hogy huszonnégy évesen, még Lipcsében arról beszél Sophie Ritschlnnek, klasszika-filológia professzora feleségének, hogy szeretné összekapcsolni a filológiát és a zenét.¹⁹ „Egyszer azonban talán rábukkanok valami olyan filológiai anyagra, amelyet zeneileg lehet tárgyalni...”²⁰ írja már a Richard Wagnerrel való megismerkedése előtt. Ennek a lehetősége, hogy ti. összeköthesse a zenét és a filológiát 1870-re jön el, amikor Nietzsche rájön, már a Wagnerrel való személyes találkozást követően, hogy az antik görög tragédia alapszituációjának kérdéseivel, a tudomány és a művészet elméletére vonatkozó következményeivel kíván foglalkozni.

A *Tragédia*-könyvben²¹ a zene szelleméből, a kar énekéből születik meg a görög tragédia, amely koncepció a későbbi gondolatok, az *irdatlannal*²² (Ungeheure)²³ való szembenézés filozófiai sormintájául szolgál. Ami annak a programnak a megvalósítására tesz kísérletet, amely egyrészt az európai ember kultúrtörténetére nézve sorsdöntő jelentőségű, másrészt, amelyről Nietzsche tizennégy évvel később azt írja Sils-Mariában; *hogy a tudományt a művész szemszögéből nézze, a művészetet viszont az életéből...*²⁴

A *Tragédia* születésében artikulálódó tragédiafogalom, mint Nietzsche életének személyes tragédiái; betegségei, kudarcos egyetemi karrierje, a műveit övező értetlenkedés az ókori hellén kultúrúniverzum tragédiájaként is értelmezhető. A teória és a praxis végzetes különválasztásának evolúciótörténete bontakozik ki a szemünk előtt, amely a kritikai perspektivizmus megalapozásával, mint a Nietzsche teljes életművén végighúzó vezetőfonál, meghatározza filozófiai habitusát. Ez az a történet, amelynek során a teoretikus nyugati ember ész általi civilizációja elhatalma-

vezényletével 1871. december 21 –én. (B 3,257). in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. (7. oldal)

¹⁸ R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. (7. oldal).

¹⁹ ld. uo. 45. oldal

²⁰ in: *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe in 8 Bänden*. München 1986. (B 2. levél, 299. oldal).

²¹ *Die Geburt der Tragödie – A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*. 1872.

²² „Az irdatlan (...) a lét átfogó értelemben vett titkára vonatkozik.” in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. (149. oldal).

²³ Safranski Nietzsche értelmezésében kulcsszerephez jut ez a fogalom, amely egyszerre jelent ’óriásit’, ’nagyot’ és ’szörnyűséget’. Ezen a helyen, és a későbbiekben is ebben az alakban, tehát főnévi szerepben álló melléknévként jut szerephez, csatlakozva Győrffy Miklós fordítói megoldásához.

²⁴ F. Nietzsche: *A tragédia születése. Önkritika kísérlet*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. (7. oldal).

sodhatott az önmegismerés teremtő függetlenségétől, és amely mozzanat maga az európai ember tradicionális tudáshorizontján kibontakozott *nihilizmus*.

A fokozatos-folyamatos erózió lappangó jelei 1872 eleje óta, a *Tragédia* könyv napvilágra-kerülésével mutatkoznak. Pedig kezdetben micsoda egységről és rajongásról beszélünk, micsoda szellemi kötőerőről! Sőt! Safranski szerint „*bizonyos jelek*”²⁵ arra utalnak, hogy a Wagnerért rajongó ifjú bázeli professzor Nietzsche, Cosima Wagner egy 1870 februárjában írt levele ösztönözhette *A tragédia születésének* könyvként; „*egy nagyobb, átfogó munkában*”²⁶ való kidolgozására, miután a nő, Wagnerhez hasonlóan elolvasta, és nagy tetszéssel fogadta Nietzsche mindkét, 1870 legelején írt előadását „*A görög zenedrámáról*”, és a „*Szókratész és a tragédia*” címűt. És valóban. Nietzsche is megszállja valamilyen önmaga iránt érzett, ámde ártatlan áhitat, amikor megérzi, rendkívüli dolgokat fog létrehozni, rendkívüli dolgok fognak vele meggesni. Így ír Rohdénak Lipcsébe, február közepén: „*Tudomány, művészet és filozófia most úgy összenőnek bennem, hogy egyszer mindenképp kentaurokat fogok szülni.*”²⁷ Az alig huszonhat éves, doktori fokozat és habilitáció nélkül Bázellebe kinevezett professzornak hirtelen fölgyullad, talán csupán másodpercekre, egész szellemi törekvésének útja és forogatókönyve. Az ismeretkritika, az esztétikai szituáció, mint a művészet megértésének kritikája, amelyek mentén kifejtetheti új filozófiáját, mely voltaképpen nem új, csupán jó ideje *elfeledték*. A kulcs – úgy tűnik – elfordult a zárban, és Nietzsche erre a megvilágosodás-élményre reflektál, amikor arról számol be a régi, hű barátának, hogy „*kentaurokat fog szülni*”.

Jóllehet a bölcséleti és életrajzi tudományos kánon nagyjából egyetért abban, hogy Nietzsche alkotói tevékenysége három termékeny szakaszra osztható,²⁸ ezen a helyen amellettt érvelünk, hogy van egy jobbára koherens vezérfonál, egy olyan szellemi ív, amely egyenesen vonul végig művein, és nem, vagy csupán részben rendelkezik a periódusokhoz, alkotói korszakokhoz rendelt általános karakterjegyekkel. Ennek kezdőpontja felbukkan már a *Tragédia-könyv* filozófiai esztétikájában,²⁹ és ezt folyamatosan alakítva, arra újra, meg újra reflektálva érkezik el a

²⁵ in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó. Budapest, 2002. (50. oldal).

²⁶ ld. uo.

²⁷ in: *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe in 8 Banden*. München 1986 (B 3. levél, 95. oldal).

²⁸ Ezek: 1876 –ig: művészetfilozófia, kultúrtörténet – *romantikus- esztétikai periódus*; 1882-ig: eltávolodás a metafizikától, emberi ösztöntermészet, pszichológia - *kritikai pozitívizmus* 1889-ig: a morál leleplezése, a nihilizmussal való leszámolás – *az értékfilozófia periódusa*

ld. pl.: <http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/15het/filozofia/filozofia15.html>

²⁹ „*A közkeletű felfogásból kiindulva, mely a művészet mibenlétét a látszat, a szépség egyetlen kategóriája szerint magyarázza, komoly formában a tragikum egyáltalán nem levezethető; hogy az individuum pusztulása örömben részesíthet, azt egyedül a zene szelleméből érthetjük meg.*” in: F. Nietzsche: *A tragédia születése*. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2009. (91.

megfordított igazságkoncepció használatával először az *Őrülig*,³⁰ majd a „*Zarathustrán túli*” hatalom és akaratfilozófiáig; az egyes értékítéletek igazságának megfordításáig, mozgásba hozásáig. Az nehezen tagadható, hogy a nyolcvanas évek közepén *A túl jón és rosszon*, vagy *A morál genealógiája* vezérfonalául szolgáló pozitivistá analitika, mint gondolatmenet, amely egyszerre vált ki Nietzsche-ből elutasítást, és belső azonosulást, „*már a tudományos diskurzus szinte egyetlen játékszabályát sem tartja be.*”³¹ Ez azonban nem teszi inkoherenssé, pusztán riasztóvá. Az elmozduló ítéletalkotás, amely kétségtelenül patológikus jelleget ölt az évtized közepére, nem hirtelen, előzmény nélkül bukkan fel a személyiség széthullásának, Nietzsche betegségtörténetének jeleként, hanem ez maga a nietzschei bölcséleti munkamódszer, amely a felmutatásban, összehasonlító analízisben, majd a tárgy perspektívájának teljes elfordításában és az így megvalósuló értelmezés narrálásában ölt testet. Ez a kötőerő kapcsolja össze az életmű egymástól alkalmassint időben és térben is messze álló szöveghelyeit. Az aforizmák, kis esszék és egyéb töredékek bölcséleti mondanivalója a sokszor enigmatikus és látszólag önelmentmondó fogalomhasználat és nyelv miatt önmagában állva nem adja vissza a teljes jelentéstartalmat. Nietzsche fogalmi konstrukciói oly módon alkotnak szövedéket, hogy közben az egyes elemek egymáshoz képest is szabadon elmozdulhatnak, felvehetnek más pozíciót és kitölthetők eltérő jelentéstartalommal; az összefüggések erősebb megvilágítása érdekében. A struktúra elemei koncentrikus íven köröznek az értékek és az igazság érvényességének legitim meghatározása, mint életfeladat körül, hol belesimulnak, hol pedig kiemelkednek az értelmezés szövedékébe, hogy újabb, más rétegeket tárjanak fel. Ezek pedig nem érvénytelenítik, legkevésbé hiteltelenítik az azt megelőzőeket, ellenben a befejezettség, a *megértettség* és elmozdíthatatlanság hamis metafizikai igazságát hivatottak felfüggeszteni. Mindezt annak érdekében, hogy a különböző helyi értékeken szereplő állítások viszonya a teljes igazságkoncepcióhoz megmaradjon a kritikai perspektivizmus tartományában. A módszer, a perspektíva és a tartalom sem együtt, sem elemeiben nem tart igényt a megértés általi igazolhatóságra; valamilyen metafizikai összevetésre más, a konstrukción kívüli igazsággal. A szövegek befogadását, mint zenei élményt, mint a dionüszoszi szabad asszociáció örvényében való feloldódást gondolja el, és vonatkoztatja magára az ész értő kritikája helyett. Ezért járhat félreértéssel az egyes fragmentumok kiragadása, fogalmainak primer, elsődleges jelentéstartalom alapján való önkényes értelmezése. Ennek veszélyeire egyébként maga

oldal). A következmények ismeretében ez a mondat nem csupán esztétikai karaktert fejez ki, hanem olyan forradalmat vetít előre, amely végigsöpör az esztétikán, a tudományfilozófián, a nyelven és a valláson, hogy az értékfilozófiában az erkölcsről mond hasson végül érvényeset.

³⁰ Utalás *A vidám tudomány* 125. aforizmájára.

³¹ Vö.: Kiss Endre: *A nietzschei gondolkodás vázlat a nyolcvanas években.* in.:

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/nietzsche/20060206111513329000000377.html>

Nietzsche is felhívja a figyelmet: „*A legrosszabb olvasók azok, akik úgy olvasnak, mint ahogy a zsákmányoló katonák haladnak; felszednek egy pár használható dolgot, összepiszkítják és összezavarják a többi, és káromolják az egészet*”³² Ezért állítjuk, hogy ebben a vonatkozásban az életmű egyáltalán nem flexibilis, hanem nagyon is kötött.

A tizenhét éves naumburgi gimnazista Nietzsche 1861 karácsonyára még Liszt, vagy Wagner arcképét kéri ajándékol.³³ 1868. november 8 –án Lipcsében Wagnerrel, 1869 elején pedig Liszttel ismerkedhet meg személyesen. Így ír Wagnernak az első tribscheni látogatást követően, 1869. május 22 –én, Bázélból, amikor egyetemi oktatói feladatai miatt –a szíves invitáció ellenére sem– tudott megjelenni Wagner születésnapján. „(...) hiszen életem legszebb és legmagasztosabb pillanatai igazán mind az Ön nevéhez fűződnek, és csak egyetlen embert ismerek még, és pedig az Ön nagy szellemi rokonát, Arthur Schopenhauert, akire hasonló tisztelettel, sőt 'religione quadam'³⁴ gondolok.”³⁵ De valójában még ennél is tovább megy Wagner magasztalásában, a „vallásos áhitat” kinyilvánításában, jó példa erre Gersdorffnak írt, 1869. augusztus 4 –én kelt levele: „Benne olyan embert találtam, aki mindenkinél jobban kinyilatkoztatja nekem a Schopenhauer geniejének képét, aki át meg át van hatva attól a csodálatosan bensőséges bölcsészettől. Őt nem ismeri senki, és nem ítélné meg senki (...) közelében úgy érzem magam, mint az isteni közelében.”³⁶

Gondosan ügyel arra, hogy írásai eljussanak Liszthez, és később Wagner mellett Lisztet is megemlíti azok között, akiknek elsőként küldte el a *Tragédia születését*, és akitől munkája terjesztését várja. Liszt így ír Nietzsche-nek a *Tragédia* könyv elolvasását követően: „*Darin braust und flammt ein gewaltiger Geist, der mich innigst ergriff. – Ihre Exegesen des 'Apollonischer und Dionysischen,' des Mythos und der Tragödie bilden wahrhaft 'Ernstes und Eindringliches' in erstaunlicher Sprache.*”³⁷ Wagner és Liszt az a két ember, akiknek világa, művészete szinte vég-

³² *Mixed Opinions and Maxims*. (Ford. W. Kaufmann.) New York, 1967, 137, aforizma, 175. l. in: Held József székfoglaló előadása.

(<http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000884.pdf>)

³³ „*Mint diák, Liszt Dante szimfóniájáról tart előadást barátainak*” emlékszik vissza húga, Elisabeth Förster-Nietzsche in: Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Budapest, 1938. (11. oldal).

³⁴ religione quadam – bizonyos, vagy vallási áhítattal...

³⁵ Idézet Nietzsche Richard Wagnernak írt leveléből in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2002. (43. oldal).

³⁶ W. Ödön: *Nietzsche romantikus korszaka*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1909. (72. oldal).

³⁷ Liszt a *Tragédia*-könyvről: kb.: „Egy kényszerítő erő ég és kavarg benne, amely egész bensőmet megragadja. Magyarázata az Apollóniról és a Dionüszoszról, a Mítoszról és a Tragédiáról bámulatos nyelvezetben alkotják a legkomolyabb és a legszívhezszólóbb ké-

zetszerűen alakította a fiatal Nietzsche pályáját, és akiktől utóbb annyi idejébe és vesződségébe került elszakadnia. Csak miután elfordul Wagnertől, távolodik el Lisztől is; mert Cosimát³⁸ - aki képtelen erőt venni fokozatosan elhatalmasodó antiszemitizmusán³⁹ – vádolja „Wagner esztétikai katolizálásáért, a Parsifalért”, melyről végtelenül megvetően így nyilatkozik: „... mehr Liszt als Wagner, Geist der Gegenreformation.”⁴⁰ Sőt, a Nietzsche kontra Wagner szövegben olyan gyűlölettel tekint az 1878 januárjában neki elküldött Parsifalra,⁴¹ mintha a mű tehetne arról, hogy a kapcsolat közte, és Wagner között végképp tönkrement. Így ír: „(...) ...őrajta [Wagneren] is az élet gyűlölete lett volna úrrá, mint Flauberten? Mert a Parsifal nem más, mint az álnokság, a bosszúvágy és a titkos méregkeverés műve az élet feltételei ellen. Egy rossz mű. – A szűziesség hangoztatása felhívás a természetellenességre: mindenkit megvetek, aki a Parsifalt nem a szokáserkölc elleni merényletként fogja föl.”⁴²

Pedig a *Tragédia-könyv*⁴³ munkálatai még teljes egészében a Wagnerrel való összetartozás jegyében zajlottak; Nietzsche a wagneri *Gesamtkunstwerken*ben az attikai tragédiában elért esztétikai csúcsteljesítmény újra-megvalósulását látta. Mi sem bizonyítja ezt szemléletesebben, minthogy 1872. január 28-án, amikor a mű közel háromévi munkát követően végre elkészült, Nietzsche a következőket írta Rohdénak⁴⁴ Kielbe. „Szövetséget kötöttem Wagnerrel. El sem tudod képzelni, mi-

---

pet.” Elisabeth Förster-Nietzsche: i. m. I. B. 300. 1. in: Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Budapest, 1938. (11. oldal).

³⁸ Francesca Gaetana Cosima Liszt néven Liszt és Marie Catherine Sophie de Flavigny törvénytelen gyermeke, később Richard Wagner felesége, és szellemi hagyatékának gondozója. Ilyenformán a legközelebbi rokona mindkét zeneszerző-fejedelemnek, az ő révén Liszt, Wagner apósa volt.

³⁹ „Negyemillió márkát kérek a németektől az Ünnepi Játékokra. Lehet, hogy egy szép napon egy jótét lélek, vagy egy jólelkű zsidó, aki vezekelni akar fájának bűneiért, leteszi elém az asztalra az egészséget.” írja naplójába 1884-ben, Wagner halála után, amikor a második Ünnepi Játékok előkészítésével foglalkozott. in: <http://bezzeganya.reblog.hu/egy-zseni-arnyekaban--cosima-wagner-elete>

⁴⁰ kb.: „...több (inkább) Liszt, mint Wagner. Az ellenreformáció Szelleme...” in: Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Budapest, 1938. (12. oldal).

⁴¹ 1878. január 3-án ezt jegyzi föl: „Minden túlságosan keresztényi (...) csupa fantasztikus pszichológia (...) semmi hús, és túlon túl sok vér (...) aztán meg nem szeretem a hisztérikus nőszemélyeket...” in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2002. (341. oldal).

⁴² F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (129. oldal).

⁴³ *A tragédia születése – Die Geburt der Tragödie*, 1872. január. (Nietzsche 1869-től 1872-ig dolgozott rajta.)

⁴⁴ Erwin Rohde-t, aki Nietzsche diáktársa és barátja volt Bonnban és Lipcsében, 1872-ben nevezik ki a Kieli Egyetem professzorává

lyen közel állunk most egymáshoz és milyen szorosan érintkeznek terveink.”⁴⁵ Bizonyára nem hagyják hidegen a Rohde által 1873-ban írtak sem, amelyek arról adnak hírt, hogy Liszt, érdeklődéssel olvassa Nietzsche első *Korszerűtlen elmélkedését*. „... wenig besondere Nachrichten; außer der daß Liszt Deine Unzeitgemäßen mit Bewunderung lese.”⁴⁶

Aztán három év alatt szép lassan megváltozik minden; „Már 1876-ban, az első ünnepi játékok idején búcsút vettem Wagnertől. Nem viselem el a kétértelműséget; mióta Wagner Németországba jött, fokozatosan, lépésről lépésre mindenhez lealacsonyodott, amit csak gyűlölök – még az antiszemitizmushoz⁴⁷ is...”⁴⁸ Nietzsche szinte hónapról hónapra kerül egyre távolabb mindattól, amit Wagner, „...ez a valójában romlott, kétségbeesett dekadens...” és a hozzá tapadó, őt és a művészetét istenítő kör képvisel. Megérzi, majd az első ünnepi játékokon bizonyossá is válik a számára, hogy Wagner, bár kedveli őt, és elismeri képességeit, mégiscsak elsősorban használja, mint akárki más, és megpróbálja folyamatosan művészi önzése hatása alatt tartani. Nem ismer rá többé a tribschen-i idillre Bayreuthban. *Mi történhetett?* – teszi fel magának a kérdést jóval később visszatekintve, az *Ecce Homoban*. „Wagnert lefordították németre! A wagneriánus fölébe keveredett Wagnernek!”⁴⁹ A látszatvalóság maga alá gyűrte az igazit, és ennek rettenetes következményei lesznek...

Így a legfontosabb felismerés egyben sorskérdéssé is emelkedik. A wagneri „nagy renaissance” romantikus kísérlete,⁵⁰ amelynek sikerre vitelében rá olyannyira számít Wagner; nem az ő útja, azon nem járhat, mert az vajmi kevésbé radikális, vagy friss, de legfőképp nem kihívás, nem igaz. A Wagner által kettejük között elképzelt „munkamegosztás”⁵¹ nem felel meg számára többé; az eufória, amely

⁴⁵ Friedrich Nietzsche: *Összegyűjtött levelek*. München 1986. (3. köt. 279. levél)

⁴⁶ kb.: „...kevésbé csodálatos hírek, azt nem számolva, hogy Liszt csodálatlalt olvassa a *Te Korszerűtlenedet...*” Ges. Br. II. B. Berlin und Leipzig. 1902. 433. 1. in: Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Budapest, 1938. (11. oldal).

⁴⁷ Vö: *Azt hiszem, ismerem a wagneriánus típusát (...)* Hajmeresztő társaság! (...) *Nem hiányzik közülük egyetlen pokolbéli fajzat, még az antiszemita* (kiemelés tőlem) *sem. (...)* *Szegény Wagner, hová jutott! Legalább disznók közé keveredett volna!*(Vö: Máté. 8,32) in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl kiadó. Budapest, 2003. (79. oldal).

⁴⁸ F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (130. oldal).

⁴⁹ in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (78. oldal).

⁵⁰ „A tény viszont az európai kultúra minden ismerője számára nyilvánvaló, hogy a francia romantika és Richard Wagner a lehető legszorosabban összetartoznak.” in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (126. oldal).

⁵¹ Wagner így ír Nietzschének 1874-ben, a második *Korszerűtlen elmélkedés* megjelenése után: „A lehető legrövidebben csak azt az egyet kellett volna odakiáltanom Önnek, hogy nagy büszkeséget érzek, amiért immár nincsen semmi mondanivalóm, és minden továbbit

betöltötte Nietzsche szívét, és Wagner világához kapcsolta, elmúlt. Esze ágában sincs kiszolgálni valamiféle tömegigényt, pláne tömegízlést.⁵² Ostorozza az átmeneti állapot korát élő Európát, amelyben Wagner művészete a „gyors megdicsőülés állapotába kerülhet.”⁵³ Az „idealista hazudozás” szülte kommersz lelkiismeret-puhítás, amely „ezúttal is diadalt aratott valakin, aki pedig a legderekből volt a derék emberek között” [Wagner] mindennél erősebb viszolygást vált ki belőle.⁵⁴ A Wagnert körülvevő dicsfény, amely kezdetben a fiatal, és még hangját kereső Nietzsche is magával ragadta, az erő és a lendület, amelyet a bayreuth-i körben vélt felfedezni, és megtalálni, fokozatosan a saját szellemi autonómiájára és integritására leselkedő veszélyként tűnik fel számára; önféltésének egyik meghatározó alapjává, okává válik.

A Parsifalban testet öltő, a „...hirtelen tehetetlenül és összetörve” Krisztus keresztje előtt térdre roskadó wagneri evangelizáció, amely ezzel behódolt a tömegízlés kommersz és „förtelmes színjátékának, amelyre akkor egyetlenegy németnek sem volt szeme...”, végképp felbőszítette Nietzschét. Arra ösztönözte, hogy szakítva Wagnerrel „egyedül folytassa útját,” mélyen átélve azt az „utólagos félelmet, amelyet minden ember érez, miután öntudatlanul nagy veszélyen ment keresztül.” Csupán azt kérdezi, mintegy értetlenül tekintve döntése magányosságára: „Én voltam az egyetlen, aki szenvedett ettől?”⁵⁵ Ti. csak neki tűnt föl Wagner művészetének további vállalhatatlansága? A választ persze, és vele a következményeket; ismerjük. A Wagner-jelenség Nietzsche gondolkodása szempontjából – utólag visszatekintve, és értelmezve; – legalábbis Nietzsche számára – rendkívüli veszélyek forrásává vált, amely veszélyekre eminens módon a Parsifalban ismert rá. Nietzsche Wagner katolizációját, és az ezzel megvalósult kapitulációját a német „szarvasmarhák” kommersz esztétikája előtt olyan árulásként látta, amellyel –ha időben nem ismeri föl, és szabadul meg tőle a lehető legradikálisabban és leggyorsabban- komoly bajba sodorta volna szellemi-esztétikai tisztánlátását; végső soron saját maga önmagaként való létezését. Erre a veszélyre, ti. hogy Wagner zenéje (művészete) *hatni akar, és semmi mást*, tehát immár nem igaz, nem eredeti, nem a lét örvényléséről ad számot, mert a kifejezésre, a hatáskeltésre fókuszál, a részesü-

átengedhetek Önnek.” in: R. Safranski: *Nietzsche, Szellemi életrajz*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2002. (339. oldal).

⁵² „Mi, másívásúak, kik nagyon jól tudtuk, hogy Wagner művészete az ízlés milyen kifinomult művészeihez és kozmopolitizmusához szól, elképedtünk, amikor Wagnert 'német erényekkel' teleaggatva láttuk viszont.” in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl kiadó. Budapest, 2003. (79. oldal).

⁵³ Zene, amelynek nincs jövője. in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (121. oldal).

⁵⁴ Hogyan szabadultam meg Wagnertől? in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (130. oldal).

⁵⁵ ld. uo.

lés helyett; mert „...az „*espressivo minden áron és a zene az attitűd szolgálatában, rabszolgaságában – ez a vég...*”⁵⁶ másutt is utal: „*Kire hat így a zene? Arra, akire az előkelő művész soha nem akar hatni – a tömegekre! az éretlenekre! a fapofákra! a betegesekre! az idiotákra! a wagneriánusokra!*...”⁵⁷

Szigorú, és elkeseredett esztétikakritika, amely az esztétika, a műalkotás befogadásának más perspektívájú elgondolására ösztökél, és süt belőle a rettenetes csalódás.⁵⁸ Egyfelől nem lehet az esztétikai szituáció posztulátuma semmiféle megfelelni vágyás valamilyen esztétikai igénynek, mert az ilyesmi rögvest kompromittálja a művészetet, a művészt. Ezt jól láthattuk Bayreuth –ban: „...*hiányzik itt a magány, semminemű tökéletesség nem visel el tanúkat... a színházban csak nép, publikum, csorda, nő, idioták, általános választójoggal rendelkező barmok, demokraták gyülekezete vagyunk – wagneriánusok vagyunk...*”⁵⁹ De ugyanezt a szemléletet fejezi ki már az első bázeli előadásban⁶⁰ elénk táruló Hérakleitosz-kép is. „*Működése [Hérakleitosz] sohasem szorult rá a publikumra, a tömegek tetszésére és a kortársak ujjongó kórusára. A filozófusnak egyébként is lényéhez tartozik, hogy magányos utakon járjon.*”⁶¹

„On est plus heureux dans la solitude que dans le monde. Cela ne viendrait-il pas de ce que dans la solitude on pense aux choses, et que dans le monde on est forcé de penser aux hommes. – A magányban boldogabbak vagyunk, mint a társaságban. Nem azért van ez, mert a magányban a dolgokra gondolunk, hanem, mert a társaságban az emberekre vagyunk kénytelenek gondolni.”

(Chamfort)

⁵⁶ Wagner mint veszély. in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (118. oldal).

⁵⁷ Id. uo. 119. oldal

⁵⁸ Emlékezzünk vissza, hogy Nietzsche 1870. február 1-én, a *Szókratész és a tragédia* c. nyilvánosan elhangzott előadása azzal a visszafogott reménykedéssel zárul, hogy talán R. Wagner művészete lesz az, amely magában hordozza a görög tragédia lehetséges újjászületését. „*Richard Wagner neve nem hangzik el, de alighanem észrevette minden hallgató, hogy az előadó őrá gondol.*” in: R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2002. (50. oldal).

⁵⁹ Ahol ellenvetések teszek. in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (116. oldal).

⁶⁰ Utalás Nietzsche: A filozófia a görögök tragikus korszakában c. 1869-es nyilvános előadására, amelyet utóbb részben a *Tragédia*-könyv anyagának a részévé tesz.

⁶¹ F. Nietzsche: A filozófia a görögök tragikus korszakában. in: *Ifjúkori görög tárgyú írások*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2000. (82. oldal).

Ebben a gondolatban, bármilyen evidens és konform módon adódik is az értelmezés, nem az elitizmus a lényeg, még csak nem is a Bayreuthból hiányolt kifinomultság,⁶² nem Nietzsche tömeg-ellenessége a differenciáló tényező. Sokkal inkább az esztétikai igazság megfordított perspektívája dominál. Amely világossá válik a következtetés irányának félreértésével foglalkozó szöveghelyen.⁶³ „Ha egyáltalán tettem valamiféle előnyre szert a pszichológusokkal szemben, akkor az abban áll, hogy tekintetem immár élesebb a legnehezebb és legfortélyosabb következtetés dolgában, amelynél általában a legtöbb hibát követik el – a műről alkotójára, a cselekvésről a cselekvőre való következtetésről van szó, amely az eszményről arra következtet, aminek szüksége van rá, tehát minden gondolkodás- és értékelési módról a mögötte lappangó szükségletre következtet.”⁶⁴ Hibás tehát Wagner azon következtetése, hogy a publikum szükségleteiből vezesse le művészetének, zenéjének eszményét, és azt ahhoz igazítsa. A tömegigény indirekt módon sem vonatkozhat a műalkotás eszményiségére, senki szükségletei azt meg nem határozhatják, különben azonnal kommercializálódott, és tönkrement; mert kizárólag a teremtés aktusa során a lét örvénylésében részesülő művész személyéből eredeztethető. Csak annak sajátos perspektívájából értelmezhető. Minden egyéb alantas kompromisszum, a művészet félremagyarázásához, téves interpretációjához vezet. Pontosan ez az oka, hogy Wagner művészetét most annyira becsülik. „...a szörnyűséges művészete, amennyiben fölizgatja az idegeket a gyöngéknél és kimerülteknél ösztönző erőként jöhet szóba: ma például ez az alapja a wagneri művészet becsben tartásának.”⁶⁵ Wagnerből hiányzik a „művészetpesszimizmus”,⁶⁶ amely a morális-vallási pesszimizmus szöges ellentéte, ezért művészetével folyvást valamiféle „megoldás”, vagy legalább a „megoldás reménye” után kutat.⁶⁷ A megismerés, következtetés, vélekedés, tulajdonítás stb. irányának megfordítása – vonatkozzon akár tudományra, művészetre, nyelvre, vagy vallásra, de említhetnénk az etikát is, – Nietzsche igazság és érték koncepciójának rendkívül fontos hermeneutikai alpmódszere, és mint vezérfonál, felbukkanása kimutatható írásaiban. A nietzschei

⁶² „Bayreuth-ban nincs más becsületesség, csak a tömeg becsületessége; egyenként hazudik az ember, hazudik önmagának is. (...) Bayreuth-ba, a színházba senki sem hozza magával igazán kifinomult művészi érzékenységet, legkevésbé a színházban dolgozó művész...” in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (116. oldal).

⁶³ Mi, ellentétek. in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (123. oldal).

⁶⁴ Id. uo.

⁶⁵ 852. aforizma. A tragikus művész. in: F. Nietzsche: *A hatalom akarása*. Cartaphilus Kiadó. Budapest, 2002. (362. oldal).

⁶⁶ Id. uo.

⁶⁷ Vö.: „A jó közérzet és a hatalom érzésének jele, milyen mértékben meri fölismeri valaki a dolgok szörnyű, és rejtélyes karakterét és egyáltalán szüksége van-e végül a 'megoldások-ra'?...” 852. aforizma. A tragikus művész. in: F. Nietzsche: *A hatalom akarása*. Cartaphilus Kiadó. Budapest, 2002. (362. oldal).

igazságkoncepció markáns transzformáción esik át a fentebb is vázolt életesemények, és a Nietzsche gondolkodásában lezajló alapvető változások hatására. Biczó Gábor kimutatja, és ezen a helyen mindenképp csatlakozunk érveléséhez, hogy a „bölcseleti perspektíva” az *Emberi, túlságosan is emberi* könyvben végképp elfordul a bázeli időszak, még Wagner és Schopenhauer jegyében kimunkált esztétizáló, „az élet adottságként történő elfogadása” szerint elgondolt irányától.⁶⁸ Nietzsche 1876 júliusától 1877 májusáig, egy éves szabadságát tölti Sorrentóban. Nagyon beteg, szenved, de lázasan dolgozik; ezidő alatt született töredékei, aforizmái, esszéi képezik majd a könyv alapját. Ebben a munkában indítja útjára a nagy és teljes gyógyulás képét, amely eltávolodva Wagner bornírt, katolizáló romantikájától, és Schopenhauer vak akaratometafizikájától, ettől az időtől fogva tekinthető Nietzsche perspektivikus gondolkodása alapjának, amely egyúttal számára *par excellence az élet akarásaként*⁶⁹ nyilvánul meg.

Az ambivalens viszonyulásmód, amellyel menteni próbálja Wagnert, ugyanakkor számos szöveghelyen tetten érhető. Wagner, aki „egészeiben véve rámenősmérés (...) fennén szárnyaló, magasröptű művész-fajta, aki a tömegek évszázada fejébe verte a művész fogalmát. Csak beteg...”⁷⁰ Egyrészt Wagnert teljes gyávaságában látatja, mint aki, bár többre lett volna hivatott, de térdre hullott a keresztény ájtatosság előtt, és ezért feláldozta művészetét; másrészt láthatjuk Wagnert a kor-szellem, a „tömegek évszázada” áldozataként, akit a körülmények, és a németek sem segítettek, ezért elbukott. Ebben a fénytörésben egy a radikális-progresszív Nietzschét követni képtelen, és erre gyáva, magát inkább *wagneristákkal* körülvevő, mintsem az irdatlannal szembenező, azt kiálló Wagner körvonalazódik. Olyan uralkodó, aki, bírjon mégoly ősi, és autentikus forrásból származó hatalommal, mint amelyből Wagner művészete kisarjadt, végül is saját udvartartása foglyává válik. Lemond a magány irtózatáról, hogy megfeleljen a sokság elvárásának. Valaki, aki szolgál. Valaki, aki rendkívüli és megismételhetetlenből hétköznapivá, széppé és jóvá transzformálta magát, hogy egyezzen az emberek szükségleteivel, hogy megfeleljen amazok következtetésének.

Nietzsche ambivalenciája érthető: az atya, a megértő mester kívül került azon az egyre szűkülő, láthatatlan körön, amely számára az élet, a szellem dolgaiból egyáltalán elfogadható. De ettől még döntése a szakításról ólomsúlyként nehezedett a

⁶⁸ Biczó szerint az *Emberi, túlságosan is emberi* könyv jelenti az egyértelmű határvöket Nietzsche első korszakának lezárulásához. A könyv második megjelenésekor, nyolc évvel az elsőt követően, 1886-ban írt előszóban, amelyben Nietzsche a mű jelentőségét igyekszik elmagyarázni, markánsan felbukkan a perspektivikus gondolkodásra alapított, a korábitól homlokegyenest eltérő igazság, esztétika és morálkoncepció. in: Biczó Gábor: A morál és az igazság „halála”. in: Gond 18–19. Osiris és Gond Kiadó. Debrecen. 1999. (322–323. oldal).

⁶⁹ ld. uo.

⁷⁰ in: F. Nietzsche: Nietzsche kontra Wagner. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (126. oldal).

lelkére haláláig.⁷¹ „Mert Richard Wagneren kívül nem volt senkim... Mindig néme-
tekre ítéltem...”⁷² De Schopenhauer vonatkozásában is fenntartja korrektségét,
pontosságát. „Schopenhauer, az utolsó német, aki számításba jön (aki európai
esemény Goethehez, Hegelhez (...) hasonlóan, és nem csupán helyi, 'nemzeti' je-
lenség...”⁷³

Az ésszel az ész ellen vívott harcnak csak úgy lehetséges véget vetni, hogy egy-
szer s mindenkorra hozzá kell fogni az igazságra, az életre terített metafizikai köd
szétoszlatásához. Le kell leplezni az értelem ezredéves ármányát, amellyel az élet
ellen fordult. Nietzsche az *Emberi, túlságosan is emberi* megjelenését követően
ítéli magát végleg erre a küldetésre, arra, amit Rohde, aki Wagnerhez és
Cosimához hasonlóan elutasítja könyvét, így fogalmaz meg: „Lehetséges, hogy így
kiszívja a lelkét, és másikat tesz a helyére?” Másikat, vagy semmit? Ez nem elha-
nyagolható kérdés, és erről még szó esik a későbbiekben. Így ír erről az egész ben-
sőjét átjáró szenvedélyről: „Tíz esztendeig szünetelt szellemem táplálása (...) *Akribiával*⁷⁴
és romló szemmel csúsztam-másztam végig az antik metrikusokat –
idáig süllyedtem! Szánalommal tekintetem ösztövére, kiéhezett lényemre: épp a
realitások hiányoztak tudásomból, az 'idealitások' pedig fabatkát sem értek! –
Égető szomjúság gyötört: és ettől kezdve kizárólag a fiziológiának, a medicinának
és a természettudományoknak szenteltem magam...”⁷⁵ Felfedezi magában a készte-
tést, hogy „feladatát”, ösztöne ellenében vállalt „hivatását” művelje és teljesítse, a
narkotizáló wagneri művészet élvezete helyett. Az „éhség” és „elsivárosodottság”
érzését nem elfedni, enyhíteni kell a „wagneriánusok” szofisztikált rajongásával, a
mainstream Bayreuth művészetének élvezetével, hanem azt mintegy hajtóerőként
hasznosítva életfeladata megvalósításának szolgálatába kell állítania.⁷⁶

Meg kell azonban jegyezni, hogy a kérdésfeltevés tartalmának, sőt módjának el-
tolódása, az intellektus aprólékos, (meg)magyarázó béklyóitól való szabadulás,
vagy inkább *eloldódás* vágya, mint a gondolkodás értelmező motívuma, már jóval
korábban is fel-felbukkan, elsősorban a természet megfigyeléséhez, jelenségeinek

⁷¹ Olyannyira nyomasztotta, hogy még különböző testi betegségeiért is ezt a döntését tette
felelőssé. „...reszkettem a félelemtől; nem sokkal később megbetegedtem, sőt (...) halálisan
megfáradtam...” in: *Hogyan szabadultam meg Wagnertől?* in: F. Nietzsche: *Nietzsche
kontra Wagner*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (130. oldal).

⁷² *Hogyan szabadultam meg Wagnertől?* in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap
Kiadó. Budapest, 2004. (130. oldal).

⁷³ Ami a németekből hiányzik. in: F. Nietzsche: *Nietzsche kontra Wagner*. Holnap Kiadó.
Budapest, 2004. (71. oldal).

⁷⁴ akribia (görög) - a legapróbb részletekre kiterjedő pontosság.

⁷⁵ in: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (80. oldal).

⁷⁶ Vö: F. Nietzsche: *Ecce Homo*. Göncöl Kiadó. Budapest, 2003. (80. oldal).

átéléséhez kapcsolódva. Például 1866 áprilisában, amikor Lipcse környékén, még egyetemi hallgatóként tesz nagy sétákat; beszámol naplójában egy zivatarról, mint a természet nyers erejének kommentárt nem igénylő megtapasztalásáról: „Milyen más a villám, a vihar, a jégeső, a szabad hatalmak, etika nélkül! Milyen boldogok, milyen erősek, az intellektus által el nem homályosított tiszta akarat példái!”

Az *Emberi, túlságosan is emberi* aforizmaiban, Wagner és Rohde őszinte rémületére már a forma és a tartalom radikális kritikája bontakoztatja ki a *metafizikai hajlam* redukciójának elméletét, a *bölcséleti perspektíva*⁷⁷ új megfogalmazását; egy fenekestül fölforgatott világ előképét, amely ugyan egyelőre „*csupán prologusa a Zarathustrát megelőző intellektuális erőfeszítésnek*,”⁷⁸ de Nietzsche barátai, az őt féltők számára már így is kellőképp félelmetes és érthetetlen. „*Az Emberi, túlságosan is emberi megjelenése a Nietzsche és közvetlen környezete közötti távolságot tovább mélyítette.*”⁷⁹

„Hogyan győződhetsz meg arról, hogy jó úton jársz? Mi sem könnyebb: ha elkerülnek felebarátaid, nem is kétséges, hogy közelebb vagy a lényeghez, mint ők”

(E. M. Cioran)

A metafizikai igazságkonceptió magyarázatának mentén, a hagyományos tudáshorizont igazságai, értékei nem érthetők meg a perspektivizmus szempontjai alapján; ezért a metafizikával töltött minden pillanat elfecsérelt idő, nemhogy nem visz közelebb a megértéshez, hanem egyenesen elfedi a valóságot: „*Korábbi írása- im olvasóinak határozottan kijelentem, hogy felhagytam az azokban lényegében uralkodó metafizikai-művészi nézetekkel: kellemesek ugyan, de tarthatatlanok.*” – jegyzi föl naplójába 1877 nyarán. A világ metafizikai mintázata és megismerésének idealisztikus forgatókönyve a '70-es évek közepén már egyre inkább frusztrálta Nietzschét, mert a legfontosabb törekvésben akadályozta. Abban, hogy közvetlenül hozzáférhessen az őt, és valamennyiünket körülvevő világ történéseihez. A történésekhez, a „*lét örvényléséhez*,”⁸⁰ – amelyek a tudományos megismerés és az esztétika szűrőjén juthatnak el csupán a szemlélőhöz. A metafizikára való *hajlam*, amely Platón ideái óta átítatja a filozófiai gondolkodást, ellehetetleníti a konkrét vizsgálatot. Lényegében az „egyenes beszéd” lehetőségét számolja föl; olyan „deviancia” amely a tudást akarja az élet akarása helyett.

⁷⁷ in: Biczó Gábor: A morál és az igazság „halála”. in: *Gond* 18–19. Osiris és Gond Kiadó. Debrecen. 1999. (322. oldal).

⁷⁸ Id. uo.

⁷⁹ Biczó Gábor: A morál és az igazság „halála”. in: <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/frabiczo.html>

⁸⁰ A zene szelleméből megszülető tragédiával azonosítja Safranski.

Ugyanakkor maga Nietzsche is fokozatosan ráébred a vállalt feladat léptékére, és ez a még előtte álló tizenkét „világos” esztendőben⁸¹ erősen rányomja bélyegét mentális egészségére, szellemi habitusára.⁸² Ráébreszti arra, hogy innen nincs visszaút. A metafizika tagadása egyben önfelszámolóvá is tette a struktúrát, amennyiben a nietzsche-i ötlet nyomán maga a szerkezet lehetetlenült el, és működő alternatíva híján az „irdatlan” (*Ungeheure*) gondolat, mint holmi önmegsemmisítő kapcsoló, végzetesnek bizonyul. Lehet-e viszonyítási pont kijelölése és igénybevétele nélkül egyáltalán beszélnie az embernek? Képes lesz-e a metafizikai hierarchia és a dolgok természetében megnyilvánuló rend tagadásával bármiféle értelmezhető állítást tenni? Heideggerrel szólva, Nietzsche eljutott a nyugati metafizika végpontjára. „*A fejtegetés olyan gondolkodásból fakad, amely végre arra tesz kísérletet, hogy némi tisztánlátásra tegyen szert Nietzsche alapállítását illetően a nyugati metafizika történetén belül. A rámutató utalás a nyugati metafizika ama stádiumára világít rá, amely feltehetőleg annak végállapota, mivel a metafizika más lehetőségei nem tűnhetnek fel többé, hiszen éppen Nietzsche révén a metafizika valamilyen képpen a saját lényeglehetőségeitől fosztotta meg önmagát.*”⁸³

Hiába készíti Nietzsche a „wagneri természet” a világról való gondolkodás fogalmainak újraalkotására, „magasabb rendű természet” megénekelésére, egyúttal szembesül a felismeréssel, hogy a varázslóval való küzdelem végül „*önmaga ellen fordítja magát*”.⁸⁴ Ez „*a tudás ellen emelt tudás*”, „*az élet, kontra ész*” motívuma, amely lehetőség azután mélyen foglalkoztatta Nietzsche-t, és amely gondolatból eredeztethető kritikái pillantása az ismeretre, a megismerésre: „*Az élet szolgálata érdekében korlátozni kell a megismerés és a tudás hatalmát.*”⁸⁵ Az 1860-as évek közepe-vége óta követett történeti-esztétikai irányvonallal, a „*kellemes romantikával*” való végleges szembefordulást illusztrálja az 1878. július 15-én, a bayreuthi Wagner-tisztelők köréhez tartozó Mathilde Maiernek, írt levele is: „*...minden igaz és egyszerű metafizikai elködösítése, a harc az értelemmel az értelem ellen, amely mindenben csodát és képtelenséget akar látni.*”

Nietzsche a célt, a használatot azonosítja a megismerés tudatos ész által legitimált hatalmának forrásaként. Amennyiben a filozófiánk arra irányul, hogy ezt a hatalmat az élet nevében és hasznára korlátozza, úgy ezt a célt; a megismerés célhoz kötött karakterét kell felfüggeszteniünk. Ahogyan arra már utaltunk korábban;

⁸¹ Szellemi összeomlása 1889 januárjának első napjaiban, Torinóban következik be.

⁸² 1878-ban, Bázalban, városszéli otthonában egy látogatója megretten tőle: „*Szíven ütött egész külső megjelenése.*” – Nietzsche sokszor, és nagyon beteg.

⁸³ M. Heidegger: *Rejtektak*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. (183. oldal).

⁸⁴ „*A wagneri természet költővé tesz, miáltal még magasabb rendű természetet talál fel az ember. Egyike ez legnagyobb hatásainak, amely végül is önmaga ellen fordítja magát.*” in F. Nietzsche: *Összegyűjtött Munkái, 15. kötetben*. Giorno Colli és Mazzino Montinari, München 1980. (8. köt. 543. old.)

⁸⁵ R. Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. (123. oldal)

vállalt feladatunk szerint amellet érvelünk, hogy Nietzsche mondanivalójának evolúciója éles korszakhatárokkal elválasztott alkotói periódusok helyett, sokkal inkább egymásra szerkezetileg nagyban támaszkodó gondolati koncepciók, egymásból kibontakozó struktúrák mentén megy végbe. Ennek alapján kevésbé meglepő, hogy a korai esztétikakritika, esztétizáló motívum, és annak problémafelvetése, rendszervonásként elkíséri, újra, meg újra felbukkanva erősíti a gondolatvezetést, és a későbbiekben a morálkritika, illetve az értékek újraértékelésének koncepcionális megalapozásául szolgál. Ennek alátámasztására alkalmas a *Korszerűtlen csatangolás* L' art pour l' art című aforizmájának a művészet és a morál összefüggéseit bemutató szövege: „A művészetben a cél ellen vívott harc mindig a művészetben fellépő moralizáló tendenciák elleni harc is, vagyis a morálnak való alávetettség elleni harc. A l' art pour l' art azt jelenti: 'vigye el az ördög a morált!'...”⁸⁶ Ebben a tekintetben elmondható tehát, hogy a világ elgondolásának kérdése, a végső és igaz „dolgok” bemutatása mindvégig esztétikai kérdés marad Nietzsche számára, még akkor is, ha ezzel időről-időre önmaga ellen is gyanút támaszt. A művészet hatásával, illetve a művész közléskoncepciójával való foglalatosság arra sarkallja Nietzschét, hogy minden egyéb, a megértéssel és ismerettel, a vallással és az erkölccsel kapcsolatos kétségét végső soron interpretációs problémává egyszerűsítse, annak a kérdésévé, hogy a közlés, az információ, és az általuk képviselt érték hogyan születik, és nyer formát, azaz hogyan artikulálódik, majd milyen csatornákon, mi módon jut el másokhoz. A megfogalmazás-, és átadás-, illetve átadhatóság-probléma pedig mélyen esztétikai karakterű, és az is marad, mégha az esztétika, mint mű-, és művészetelemzés hagyományos hatókörének elhagyásával is jár.

Nietzsche művészenek feladata, a művészet küldetése az emberi lélek félelem nélküli állapotának megteremtése és fenntartása. A művészetnek, mint a zenében megnyilvánuló irdatlan,⁸⁷ a lét örvénylésének örökkévaló, a teremtéshez tartozó mozzanatát kell reprodukálnia. A wagneri célhoz kötött művészet alaptévedése, hogy hatni, lenyűgözni akar, így a célján, végső soron a közönségén keresztül reflektál önmagára, ezzel tökéletesen félreértve és ellehetetlenítve a művészet, az esztétikai szituáció eredeti, valós küldetését; azaz a lét teremtésében való részesülés által szükségszerű következményként bekövetkező állapot reprodukálását és fenntartását. Az ember csak akkor nem fél, amikor részesül ebben az egységben, és feloldódva, megfelelkezve önmagáról, reflektálatlanul átadhatja magát ennek az egységnek. Ezekben a pillanatokban nem különbözik a léttől, ezért, tanítja Nietzsche, a művészet valódi szerepe csakis ez, amelyet kifejezni csak a tragikus művész képes, úgy, hogy önmagából közöl valamit. Fontos megértenünk, hogy Schopenhauernek nincs igaza ebben sem, a művészet nem az akarni vágyás nyújtól szaba-

⁸⁶ F. Nietzsche: *Bálványok alkonya. Korszerűtlen csatangolás*. 24. aforizma. L' art pour l' art. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (73. oldal).

⁸⁷ Id. Safranski megfogalmazását feljebb ugyanerről.

dítja meg az embert, nem a rezignáltság⁸⁸ attitűdjét kölcsönzi neki, ez a funkciójának tökéletes félreértése volna. „...és inkább magukat a művészeket kell megkérdoznünk. Mit közöl velünk önmagából a tragikus művész? Vajon nem a félelem lelkiállapotának hiányát mutatja-e a félelmetes és kérdéses dolgokkal szemben? Ez a lelkiállapot már önmagában is nagy érték (...) Ezt közli a művész, ezt kell közölnie, ha valóban művész az illető, a közlés zsenije.”⁸⁹

Az igazi művész tehát a közlés mestere, a zseni, aki önmagából közöl, hogy eloszlassa a tudat individuális típus-félelmét, hogy megmutassa a világ kérlelhetetlen ős-fenségességével való szembenézés technikáját az ember számára. Az igazi művész beavatott, de nem valamiféle esztétikai tudás révén, vagy által, hanem önmagát képes mesterien felmutatni, a részesülés teremtő extázis-mozzanatának közlésével. Ha ez a beavatott önmaga beavatottságában tudja részesíteni a többi individuumot, akkor bekövetkezik az igazság megismerésének sajtáságos, és ennyiben mégiscsak misztikus élménye, amely viszont nem hozzáférhető sem az ész, sem a tudat, pláne valamiféle megmagyarázó esztétika számára, sőt azokra még csak következtetni sem lehet belőle.

„La vraie éloquence se moque de l'éloquence, la vraie morale se moque de la morale;...Se moquer de la philosophie, c'est vraiment philosopher.” - „Az igazi ékesszólás nem töpreng az ékesszóláson és az igazi erkölcs az erkölcsön.
...Mit sem törődni a filozófiával, ez az igazi filozófia.”

(Pascal)

A világ metafizikai-esztétikai interpretálhatóságának, illetve hagyományos, „reneszánsz” megújíthatóságának gondolatától való elszakadás története kezdetben leírható tehát a Wagnertől való eltávolodás történetével is. Ennek a szűk öt évnek a szellemi háttérküzdelme világosan kirajzolja annak a mérhetetlen csalódottságnak az ívét, amelyet a sértett, narcisztikus Nietzsche érezhetett, elsősorban az őt a Wagner bűvöletében tobzódo, talmi Bayreuth-ban⁹⁰ ért egyre erősödő frusztráció, másrészt a romantikus, történeti-esztétikai tipológiából való kiábrándultsága miatt.

⁸⁸ „És valóban, voltak olyan filozófusok, akik olyan értelmet adtak a művészetnek, hogy 'általa szabadul meg az ember az akarattól': Schopenhauer ezt tanította a művészet legfőbb szándékaként, szerinte rezignációra hangol, és a tragédia nagy hasznaként tartotta tiszteletben.” in: F. Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (74. oldal).

⁸⁹ F. Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Holnap Kiadó. Budapest, 2004. (74. oldal).

⁹⁰ 1876. augusztus 13-30 között rendezték meg az Első Bayreuth-i Ünnepi Játékokat, amelyen az összesereglett uralkodók, főrendek, művészek és műértők három teljes Ring-ciklust

A Kar számára az idő pillanatainak egymásutánisága; *concecutio*-ja nem értelmezhető, reflektálatlan dimenzió. A megszámlált pillanat óhatatlanul a limitáltság, a végesség, a külön-levés dichotómiáját kényszeríti a rendszerre, végeredményben az emberi, az individuális, a tudatos megjelenéséhez vezetne, ahogyan vezetett is. Egyben, és egyszerre lenni, egységes időben, vagyis inkább időtlenül... dionüszosi táncosként nem tudni a mélyből előtörő tudat identitáskényszeréről, arról, hogy mindez mivel is fog járni, mivé lesz. A reflektálatlan ösztönlét gomolygó, lüktető, identitásmentes homogenitása kölcsönzi kezdetben azt az őserőt a világnak, amely a *Dasein* fölfénylésével, az emberi okosság munkája által, és a lét értelmes megindokolása következtében szertefoszlik, vereséget szenved és megszűnik a dolgok oka és kerete lenni. A metafizika védőkerítése mögé behúzódo tudat különbözővé, egyedivé válásának evolúciója így veszi kezdetét az óhellén pesszimizmussal.

Absztrakt

Ez az írás egy hosszabb dolgozat része, amely a Nietzsche munkásságára vonatkozó legfontosabb karakterjegyek felvázolására tesz kísérletet. Igyekszik amellet érvelni, hogy lelki alkata, egyénisége, és személyes gondolkodói típusa, valamint ezek következményei szerves egységben állnak, tehát nem különíthetők el élesen az írásaiban kibontakozó filozófiától: „*Ahogy az már a Kierkegaard –hoz való feltűnő közelségéből kitűnik, Nietzsche ahhoz az egzisztenciális filozófustípushoz tartozik, akire különös mértékben találó az a Fichte –féle megfogalmazás (Vö. J. G. Fichte: Első bevezetés a tudománytanba), miszerint a filozófiai rendszer megváltása a filozófus emberi struktúrájától függ.*” állítja Eugen Biser:

A dolgozat, erre (is) tekintettel, megpróbálja bizonyítani, hogy a Nietzsche recepció felosztásában leggyakrabban azonosított három alkotói periódusra jellemző arculat nem tekinthető merev elkülönülésnek. Ehhez a módszert elsősorban a tudás, az esztétika, végül a morál nietzschei koncepciójának a metafizika kritikájával megfogható, azzal összefüggésben álló tételeinek elemzése szolgáltatja. Érvelésünk alapján a nietzschei „feladat” véghezvitelére az egyes kulcsmotívumok egymással összefüggő evolúciós rendszert alkotnak, és húzódnak végig az életmű korszakain. Ez pedig a gyanúpszichológia karakterévé emelt *támadás*. Támadás, és harc a túlságosan is emberi metafizika által meghatározott bölcséleti horizont, a hagyományos, a közmegegyezésből, azaz a megismerés egyetemes történetének idealista alapkarakteréből származó értékítéletekkel.

Az átértékelés ciklusa a *Tragédia-könyvben* veszi kezdetét, és nem a késői korszak, a '80 –as évek közepe-végének lázas munkamániájában hirtelen felbukkant

---

(A Rajna kincse, Valkür, Siegfried, Istenek alkonya) nézhetek végig. A siker, Wagner sikere, leírhatatlan volt. Csajkovszkij így írt erről: „*Valami olyan történt Bayreuthban, amelyre unokáink, és az ő gyerekeik is emlékezni fognak.*”

koncepció, erre a *Bálványok alkonya* egyértelmű utalást tesz. „*Ekképp érem el újfent a helyet, amelyről elindultam egykor – első érték-átértékelésem a Tragédia születése volt: ezzel helyezem magam vissza arra a talajra, amelyből akaratom és képességeim sarjadnak elő- én, Dionüszosz, a filozófus utolsó tanítványa- én, az örök visszatérés hirdetője...*”

Diszciplináris besorolás: filozófia